

**PATRIARKHI SAJRONING CERBUNG REMBULAN NDHUWUR
BLUMBANG ANGGITANE SUNARKO BUDIMAN:
Tintingan Strukturalisme Genetik**

Dhita Puspitasari Sukendro

ABSTRAK

Reriptan sastra mujudake gegambaran saka kasunyatan minangka kaca benggalaning bebrayan kang makili kahanan lan kedadeyan kang dumadi ing sakiwa tengene. Salah sawijine yaiku cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang* anggitane Sunarko Budiman kang nyritakake ngenani gegambaran patriarkhi kang isih dumadi ing panguripan sosial masyarakat kang wis modern kaya saiki, mligine ing masyarakat Jawa. Patriarkhi sajroning cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang* digambarake lumantar sawijining bale wisma saka kulawarga kang nduweni pendhidhikan dhuwur. Sistem patriarkhi isih dianut dening para pawongan sajroning kulawarga kasebut senajan kabeh padha nduweni pendhidhikan kang dhuwur. Adhedhasar kahanan kasebut, cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang* iki bakal kadhudhah kanthi tintingan strukturalisme genetik kang nggayutake sastra, masyarakat, lan pangriptane.

Prekara kang dadi underaning panliten iki, yaiku: (1) kepriye gegambaran patriarkhi sajroning cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang*?; (2) kepriye pamawase Sunarko Budiman ngenani patriarkhi?; (3) kepriye pamawase masyarakat ngenani patriarkhi?; lan (4) kepriye pamawase jagad sajroning cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang*?

Adhedhasar underaning panliten ing ndhuwur, panliten iki nduweni ancas kanggo: (1) ngandharake gegambaran patriarkhi sajroning cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang*; (2) ngandharake pamawase Sunarko Budiman ngenani patriarkhi; (3) ngandharake pamawase masyarakat ngenani patriarkhi; lan (4) ngandharake pamawase jagad sajroning cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang*. Panliten iki kaajab bisa awèh paedah tumrap sastra Jawa modern, mligine tumrap pangrembakaning ilmu sastra, tumrap piwulangan sastra, lan tumrap para pamaos.

Panliten iki nggunakake ancangan kualitatif dheskriptif. Data sajroning panliten iki arupa tembung-tembung lan ukara kang nggambarake patriarkhi kang dijupuk saka sumber data, yaiku cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang* anggitane Sunarko Budiman kang kapacak ing kalawarti *Jaya Baya* wiwit edhisi Minggu IV Oktober 2011 nganti edhisi Minggu II Mei 2012. Data-data kasebut dikumpulake kanthi teknik studi kapustakan, teknik waca pilih cathet, lan teknik wawancara. Analisis data kang digunakake sajroning panliten iki yaiku teknik analisis dheskriptif analitik, dene teori kang digunakake yaiku strukturalisme genetik kang uga disengkuyung dening teori hermeneutik lan resepsi sastra.

Asiling panliten nuduhake manawa patriarkhi mujudake tatanan sosial masyarakat kang kagambar sajroning cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang*. Patriarkhi minangka sistem kekeluargaan kang isih dianut dening masyarakat nganti saiki, mligine masyarakat Jawa. Sistem kasebut manggonake kalungguhane wong lanang minangka pemimpin utawa kepala sajroning kulawarga lan

masyarakat. Patriarkhi nggambarake anane dominasi wong lanang marang wong wadon. Konsep patriarkhi muncul amarga wong lanang kapengin nguwasani wong wadon kanthi sawernaning cara. Kahanan kang kaya mangkono kagambar kanthi cetha sajroning cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang*. Wujud utawa tumindak kang nuduhake gegambaran patriarkhi sajroning cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang*, ing antarane yaiku jejodhoan, pagaweyan tumrap wong wadon, gumantung marang wong lanang, lan tumindake wong lanang kang sawenang-wenang. Cerbung kasebut nggambarake akibat utawa sisi negatif saka pangetrapan patriarkhi, amarga sajroning cerbung dicritakake manawa wong lanang minangka kepala kulawarga ora duwe tanggung jawab sarta tumindak sawenang-wenang marang anak lan bojone amarga rumangsa paling kuwasa sajroning kulawargane.

1. Purwaka

Sastra Jawa modern wiwit ngrembaka nalika jaman penerbitan Balai Pustaka. *Serat Riyanto* minangka reiptan fiksi modern kapisan awujud novel kang diterbitake dening Balai Pustaka nalika taun 1920. Para pangamat sastra Jawa sarujuk netepake *Serat Riyanto* anggitane R.M. Sulardi minangka reiptan fiksi modern kang dadi cikal bakal laire sastra Jawa modern (Hutomo, 1975:12). *Serat Riyanto* minangka fiksi modern kapisan sajroning sastra Jawa modern amarga reiptan kasebut diwangun kanthi teknik fiksi modern *sastra Barat* kang sinebut novel (Widati, 2001:4).

Kasusastran Jawa modern tuwuh lan ngrembaka kanthi lancar sawise taun 1945, nanging tuwuh lan ngrembakane kasebut luwih akeh tumuju marang kasusastran kalawarti lan kasusastran ariwarti, dudu kasusastran buku (Hutomo, 1975:16). Sabanjure Hutomo (1975:16) uga ngandharake senajan kasusastran Jawa modern tuwuh lan ngrembakane luwih tumuju marang kasusastran kalawarti lan kasusastran ariwarti, nanging Balai Pustaka uga isih nerbitake asil-asil kasusastran Jawa modern sawise taun 1945, ing antarane yaiku *Sri Kuning* taun 1952 anggitane R. Harjawirogo, *O Anakku* taun 1952 anggitane Th. Suroto, *Gerilya Sala* taun 1957 anggitane Sri Hadijaya, *Kemandung* taun 1958 anggitane Sanggono, lan sapiturute.

Genre sastra Jawa modern jinise akeh banget, ing antarane yaiku geguritan, cerkak (crita cekak), cerbung (crita sambung), novel, drama, roman panglipur wuyung, lan sastra keagamaan. Genre sastra Jawa modern kang didadekake objek panliten sajroning panliten iki yaiku cerbung. Crita sambung utawa biyasa disingkat cerbung kalebu genre sastra Jawa modern kang awujud gancaran. Cerbung yaiku crita fiksi kang critane sambung-sinambung kang kapacak kala tartamtu ing kalawarti (Najid, 2003:33). Kalawarti-kalawarti basa Jawa kang ngemot cerbung ing antarane yaiku kalawarti *Jaya Baya*, *Panyebar Semangat*, lan *Jaka Lodhang*.

Cerbung nduweni crita kang dawa kanthi urutan kedadeyan kang kompleks kaya dene novel, kang mbedakake antarane lelorone mung cara kapacake lan media penerbitane. Novel kapacak kanthi langsung awujud buku, dene cerbung kapacak kala tartamtu kanthi sambung-sinambung ing kalawarti. Cara kapacake kang sambung-sinambung iku ndadekake sawijining kaluwihan

saka cerbung, amarga bab kasebut bisa nuwuhake *suspense* marang pamaos. *Suspense* yaiku salah sawijining unsur kang bisa nuwuhake daya utawa rasa kapengin weruhe pamaos. Pangripta kasil nggawe atine pamaos dadi kebak pitakonan lan tansah kapengin weruh lumantar wujud cerbung kang nyuguhake carita kanthi cara sambung-sinambung.

Panliten iki nggunakake salah sawijining cerbung kang kapacak ing kalawarti *Jaya Baya* minangka objek panlitene. Cerbung kasebut yaiku cerbung kanthi irah-irahan *Rembulan Ndhuwur Blumbang* anggitané Sunarko Budiman. Sunarko Budiman kang asma ganepé Drs. Sunarko Budiman, M.KPd. uga nduweni asma singlon Narko “Sodrun” Budiman, Datiek Yuminarko, Narko “Sodrun” Banuroseman, lan isih ana maneh liyane. Panjenengane lair ing Tulungagung, 21 Januari 1960. Pakaryane saiki kejaba wartawan uga minangka Pengawas TK/SD/SDLB UPTD Kecamatan Karangrejo, Tulungagung, lan dosen ing STKIP PGRI Tulungagung. Asmane Sunarko Budiman wis kaloka banget ing jagading pengarang sastra Jawa, amarga saliyane aktif ngriptakake riptan sastra nganggo basa Jawa, panjenengane uga minangka ketua Sanggar Sastra Triwida. Sanggar Sastra Triwida yaiku sanggar pakumpulan pengarang sastra Jawa kang kawiwitan saka telung kabupaten, yaiku Tulungagung, Trenggalek, lan Blitar, nanging saiki uga ngrembaka ing kabupaten Ponorogo, Kediri, Magetan, Ngawi, Malang, lan Batu. Riptan sastra kang diriptakake dening Sunarko Budiman wis akeh banget, ing antarane awujud geguritan, cerkak, wacan bocah, lan cerita wayang kang asring kapacak ing kalawarti *Jaya Baya*, *Panjebur Semangat*, *Jawa Anyar*, *Mekar Sari*, *Djaka Lodhang*, *Parikesit*, lan *Bandha Pusaka*. *Rembulan Ndhuwur Blumbang* minangka riptan sastra kapisan awujud cerbung kang diriptakake dening Sunarko Budiman, awit sadurunge panjenengane ora nate ngriptakake riptan sastra kang awujud cerbung.

Cerbung minangka riptan sastra kang akeh nggambarake panguripan sosial masyarakat, semono uga cerbung *Rembulan Ndhuwur Blumbang* (sabanjure disingkat RNB) anggitané Sunarko Budiman kang kapacak ing kalawarti *Jayabaya* wiwit minggu IV Oktober 2011 nganti minggu II Mei 2012 kanthi cacah 30 seri. Ing panguripan sosial masyarakat, mligine ing masyarakat Jawa, stereotip negatif marang wong wadon bisa dideleng ing unen-unen *kanca wingking* kang ngandharake manawa peran wong wadon mung diwatesi ing ranah dhomeistik wae, tegese wong wadon mung nduweni tugas ngramut anak lan bojo ana ngomah. Pamawas kang asipat konservatif kasebut adhedhasar ajaran agama Islam kang disengkuyung dening idheologi patriarkhi kang menehi watesan marang peran wong wadon ing ranah publik (Setiawan, 2010:128). Miturut pamawas kasebut, wong wadon ora oleh nyambut gawe ing njaba omah, amarga bisa nuwuhake prekara sajroning bale wisma. Kahanan kang kaya mangkono kagambar sajroning cerbung RNB anggitané Sunarko Budiman kang ngrembug ngenani patriarkhi.

Patriarkhi minangka prinsip dominasi wong lanang kang mujudake struktur lan sistem idheologi dominasi, tegese wong lanang ngendhalekake wong wadon (Chow sajroning Darni, 2012:15). Miturut Darni (2012:15), patriarkhi minangka *sistem kekeluargaan* kang dianut dening masyarakat Jawa, sistem kasebut manggonake kalungguhane wong lanang minangka kepala utawa

pemimpin sajroning kulawarga lan masyarakat. Kristiyanto (2005:88) ngandharake manawa patriarkhi minangka struktur masyarakat kang kakuwasane mesthi ana ing tangane wong lanang minangka pihak kang dominan, wong lanang nguwasani wong wadon kanthi sawernaning cara lumantar sistem kasebut.

Gegambaran patriarkhi kaya kang diandharake sajroning cerbung RNB isih asring ditemokake ing bebrayan Jawa nganti saiki, mula panliti sajroning panliten iki nggunakake tintingan strukturalisme genetik kanggo nitingi cerbung kasebut. Miturut Endraswara (2006:57), strukturalisme genetik minangka panliten sastra kang nggayutake struktur sastra karo struktur masyarakat lumantar pamawasing jagad lan idheologi kang diandharake. Tintingan strukturalisme genetik digunakake sajroning panliten iki amrih bisa luwih mangerteni unsur-unsur instrinsik lan ekstrinsik sajroning cerbung RNB, mligine unsur instrinsik kang dipunjerake ing analisis tema, amarga tema minangka unsur kang paling onjo sajroning cerbung kasebut. Unsur-unsur instrinsik liyane kayata paraga, alur, latar uga dianalisis sajroning panliten iki, nanging ora diandharake kanthi eksplisit, amarga sipate mung nyengkuyung analisis tema.

2. Andharan

Ing bab iki bakal diandharake asiling panliten ngenani gegambarane patriarkhi sajroning cerbung RNB, pamawase Sunarko Budiman lan masyarakat ngenani patriarkhi, sarta pamawase jagad sajroning cerbung RNB.

2.1 Gegambarane Patriarkhi sajroning Cerbung RNB

Cerbung RNB anggitane Sunarko Budiman iki ngandharake gegambarane patriarkhi kang isih dumadi sajroning urip bebrayan, mligine ing bebrayan Jawa. Patriarkhi sajroning cerbung RNB digambarake lumantar unsur instrinsik lan unsur ekstrinsik kang ana ing cerbung kasebut. Unsur instrinsik dipunjerake ing analisis tema minangka unsur kang paling onjo sajroning cerbung RNB. Unsur liyane kayata paraga, alur, lan latar uga dianalisis sajroning panliten iki, nanging ora diandharake kanthi eksplisit, amarga sipate mung nyengkuyung analisis tema. Sabanjure yaiku nitingi unsur ekstrinsik sajroning cerbung RNB. Unsur ekstrinsik yaiku pamawase Sunarko Budiman lan masyarakat ngenani patriarkhi kanggo nggoleki pamawase jagad sajroning cerbung RNB.

Punjering panliten iki yaiku analisis tema minangka unsur kang paling onjo sajroning cerbung RNB. Saben reiptan fiksi mesthi ngandhut lan nyuguhake tema, nanging mangerteni tema sajroning crita dudu kagiyatan kang gampang ditindakake, amarga tema asipat *implisit* utawa ora diandharake kanthi langsung dening pangripta. Tema minangka salah sawijining unsur pamanguning reiptan fiksi kang gumantung marang unsur pamangun liyane, amarga tema mung arupa makna utawa gagasan dhasar umum sawijining crita (Nurgiyantoro, 2005:74). Tema bisa mujudake makna sajroning crita yen wis digayutake karo unsur-unsur pamangun liyane. Unsur-unsur pamangun fiksi kang digayutake karo tema mligine yaiku paraga, alur, lan latar (Stanton sajroning Nurgiyantoro, 2005:74). Awit saka iku, tema menehi koherensi lan makna marang tetelu unsur kasebut lan marang sawernaning unsur fiksi liyane.

Tema minangka dhasar pangrembakane crita kang dadi jiwa sakabehing isi crita. Tema sajroning reriptan fiksi ditemtokake kanthi ndudut sakabehing isi crita, ora mung adhedhasar bagian-bagian crita tartamtu. Cerbung RNB anggitane Sunarko Budiman iki nduweni tema sosial ngenani patriarkhi. Wujud utawa tumindak kang nuduhake gegambarane patriarkhi sajroning cerbung RNB, ing antarane yaiku jejodhoan, pagaweyan tumrap wong wadon, gumantung marang wong lanang, lan tumindake wong lanang kang sawenang-wenang.

2.1.1 Jejodhoan

Bab kapisan kang nggambarake patriarkhi sajroning cerbung RNB yaiku ngenani bab jejodhoan. Bab kasebut nuduhake sesambungane wong lanang lan wong wadon ing sawijine kulawarga. Sajroning jejodhoan kasebut, bapake Anisah meksa Anisah supaya nampa panglamare Purnomo. Anisah minangka anak wadon mung bisa meneng lan manut marang kekarepane bapake. Anisah ora nduweni kekendelan kanggo ngandharake kekarepane marang bapake manawa sejatine dheweke ora tresna marang Purnomo, amarga Purnomo iku bojo pilihane bapake, dudu pilihane dhewe. Sikap kang dituduhake dening paraga Anisah kasebut mujudake sikap wong wadon kang ana sajroning kekuwasane patriarkhi. Kasan Sunar, bapake Anisah, anggone njodhokake anake karo Purnomo uga nduweni sebab. Kasan Sunar njodhokake Anisah karo Purnomo amarga Purnomo iku anake Kang Pono, wong kang paling sugih ing Kauman.

2.1.2 Pagaweyan tumrap Wong Wadon

Bab kapindho kang nggambarake patriarkhi sajroning cerbung RNB yaiku bab Anisah kang ora diidini nyambut gawe dening bojone sawise rabi. Bab kasebut nuduhake upayane wong lanang kanggo nguwasani wong wadon kanthi sawernaning cara, salah sawijine yaiku miwatesi wong wadon ing babagan pagaweyan. Sajroning patriarkhi, wong wadon diwatesi nyambut gawe ing ranah publik, pagaweyane wong wadon mung cukup ing ranah dhomestik, kayata masak, resesik omah, sarta ngramut anak lan bojo ana ngomah. Anisah mung bisa meneng lan manut marang prentahe bojone kasebut. Anisah ora wani nolak prentahe bojone amarga pamikire Anisah, wong yen wis rabi kudu manut marang sakabehing prentahe bojone, paribasan “*surga nunut neraka katut*”.

Anisah minangka wong wadon, tansah manut marang sakabehing prentahe bojone. Anisah mung bisa pasrah lan ora nduweni kekendelan kanggo nolak kekarepan lan prentahe bojone senajan ora salaras karo apa kang dikarepake. Pamikire Anisah, suwargane wong wadon iku panggone ana ing bojone, kaya paribasan kang unine *suwarga nunut, neraka katut*, mula dheweke mung manut lan ora wani nglawan marang sakabehing prentahe bojone. Wong wadon kang becik miturut masyarakat Jawa yaiku wong wadon kang nduweni sipat-sipat utama, kayata lemah-lembut, kurmat, lan manut marang sakabehing prentahe wong lanang. Sikap lan pamikirane wong wadon kang kaya mangkono kang dikarepake patriarkhi.

2.1.3 Gumantung marang Wong Lanang

Bab katelu kang nggambarake patriarkhi sajroning cerbung RNB yaiku bab wong wadon kang uripe tansah gumantung marang wong lanang. Bab kasebut nuduhake salah sawijine modhel utawa pangetrapan patriarkhi kang kagambar sajroning cerbung RNB. Pangetrapan patriarkhi dituduhake lumantar carane wong lanang kang nggawe uripe wong wadon tansah gumantung marang dheweke. Wong wadon kang ora nyambut gawe dhewe ora bisa dadi wong wadon kang mandhiri, uripe tansah gumantung marang kayane wong lanang sajroning bale wismane. Dominasi wong lanang marang wong wadon kagambar kanthi cetha lumantar kahanan kang kaya mangkono. Sistem patriarkhi nganggep wong wadon minangka pihak kang *inferior* lan gumantung marang wong lanang. Kalungguhane wong lanang dianggep luwih dhuwur tinimbang wong wadon amarga nasibe wong wadon tansah gumantung marang wong lanang. Kahanan kang tansah gumantung marang wong lanang ndadekake wong wadon lila ana ing sajrone kakuwasaning wong lanang. Wong wadon kang gumantung marang wong lanang sajroning cerbung RNB digambarake lumantar paraga Anisah kang uripe tansah gumantung marang kayane bojone, Purnomo. Sawise di-PHK saka perusahaanane, Purnomo banjur mbukak toko distributor HP yaiku penyalur HP, aksesoris HP, pulsa, lan liya-liyane babagan HP ing Blitar amarga pangajake Mas Bakir, kang mase Purnomo kang ana ing Blitar.

2.1.4 Tumindake Wong Lanang kang Sawenang-Wenang

Bab kapapat kang nggambarake patriarkhi sajroning cerbung RNB yaiku bab tumindake wong lanang kang sawenang-wenang marang wong wadon. Bab kasebut nuduhake akibat utawa sisi negatif saka pangetrapan patriarkhi. Carane wong lanang kang nggawe uripe wong wadon tansah gumantung marang dheweke sejatine bakal nuwuhake akibat utawa sisi negatif saka pangetrapan patriarkhi, amarga wong wadon kang uripe tansah gumantung marang wong lanang bisa nyebabake wong lanang dadi tumindak sawenang-wenang marang wong wadon. Kahanan kang kaya mangkono cetha banget nggambarake anane dominasi wong lanang marang wong wadon, tegese wong lanang ngendhalikake wong wadon lumantar sistem patriarkhi kasebut.

Konsep patriarkhi muncul amarga wong lanang ngrasa luwih kuwat tinimbang wong wadon. Wong lanang ngrasa paling kuwasa sajroning kulawarga, saengga wong lanang rumangsa bisa tumindak sawenang-wenang marang wong wadon. Wong wadon mung bisa protes ana njero atine lan ora nduweni daya kanggo ngadhepi tumindake wong lanang kang sejatine ora salaras karo kekarepane. Sikap kang kaya mangkono kang dikarepake patriarkhi, yaiku wong wadon manut marang kekarepan lan tumindake wong lanang kang sawenang-wenang. Wong wadon kang kaya mangkono sajroning cerbung RNB kagambar lumantar paraga Anisah kang bisane mung meneng lan ora wani nglawan marang tumindake bojone kang wis sawenang-wenang marang dheweke.

2.2 Pamawase Sunarko Budiman ngenani Patriarkhi

Sunarko Budiman minangka pangriptane cerbung RNB uga nduweni pamawas dhewe ngenani patriarkhi. Bab kasebut bisa diwawas saka andharane Sunarko Budiman nalika wawancara ing daleme, tanggal 14 April 2013. Miturut masyarakat Jawa, wong wadon kang becik yaiku wong wadon kang nduweni sipat-sipat utama, kayata lemah-lembut, kurmat, lan manut marang sakabehing prentahe wong lanang. Sikap lan pamikirane wong wadon kang kaya mangkono kang dikarepake patriarkhi. Andharan kasebut salaras karo pamawase Sunarko Budiman kang bisa diwawas saka asil wawancara kang ngandharake manawa miturut Sunarko Budiman, wong wadon iku pancen kudu manut marang prentah lan kekarepane bapake senajan ora salaras karo apa kang dikarepake, amarga yen miturut paugeran kang ana sajroning masyarakat, wong wadon iku becike tansah manut marang prentahe bapake. Manut marang bapak minangka wujud sembah pangabektine anak marang wong tuwa. Anak yen manut marang wong tuwa, dheweke ora bakal kena walat lan uripe bakal kepenak, amarga prentah lan kekarepane wong tuwa iku tujuwane mesthi becik tumrap anake. Salah sawijine prentah utawa kekarepane bapak kang nduweni tujuwan kang becik tumrap anake yaiku ngenani jejodhoan. Ing jaman kang wis modern kaya saiki, isih ana sawetara wong tuwa kang njodhokake anake supaya anake bisa urip kepenak, apa maneh yen anake wadon. Wong tuwa kang nduweni anak wadon biyasane njodhokake anake marang wong lanang kang sugih lan nyambut gawene wis mapan amrih anak wadone bisa urip kepenak. Saliyane iku, yen anak wadone bisa rabi karo wong lanang kang sugih, uga bisa ngangkat drajade wong tuwa. Nanging, jejodhoan kang ditindakake dening wong tuwa biyasane ora linandhesan tresna, amarga jejodhoan kasebut sejatine kekarepane wong tuwa, dudu kekarepane anak. Miturut Sunarko Budiman, senajan ta anggane jejodhoan iku ora linandhesan tresna, durung tamtu jejodhoan kasebut bakal nuwuhake konflik sajroning bale wisma yen wis rabi.

2.3 Pamawase Masyarakat ngenani Patriarkhi

Saka gegambarane patriarkhi kang ana ing cerbung RNB lan asil wawancara karo Sunarko Budiman ngenani patriarkhi kang wis diandharake ing ndhuwur, sabanjure bakal diandharake pamawase masyarakat ngenani patriarkhi. Pamawase masyarakat ngenani patriarkhi ditindakake kanthi cara wawancara ora langsung lan wawancara langsung. Wawancara ora langsung ditindakake kanthi cara njupuk pamawase masyarakat ngenani patriarkhi lumantar artikel lan buku-buku, dene wawancara langsung ditindakake kanthi cara nggolek informasi kanthi langsung marang responden ngenani patriarkhi. Pamawase masyarakat kasebut ngandharake ngenani patriarkhi kaya kang kagambar sajroning cerbung RNB, ing antarane yaiku ngenani jejodhoan, pagaweyan tumrap wong wadon, gumantung marang wong lanang, lan tumindake wong lanang kang sawenang-wenang. Ing ngisor iki bakal diandharake pamawase masyarakat ngenani patriarkhi kanthi cara wawancara ora langsung.

2.4 Pamawase Jagad sajroning cerbung RNB

Pamawase jagad minangka istilah kang trep tumrap sakabehing kompleks, wiwit saka gagasan-gagasan, aspirasi-aspirasi, lan pangrasa-pangrasa, kang nggayutake antarane anggota-anggota sawijining kelompok sosial tartamtu klawan kelompok-kelompok sosial liyane kanthi bebarengan (Goldmann sajroning Faruk, 1999:16). Cerbung RNB menehi gegambaran ngenani patriarkhi, mligine ngenani akibat utawa sisi negatif saka pangetrapan patriarkhi kang sabanjure nuwuhake pamawas dhewe-dhewe saka masyarakat saengga ndadekake pamawase jagad. Pamawase masyarakat ngenani patriarkhi kang wis diandharake ing subbab sadurunge nuduhake manawa pamawase jagad sajroning cerbung RNB ngandhut nilai-nilai luhur kaya kang diandharake ing ngisor iki.

2.4.1 Nilai Luhur kang Gegayutan karo Dhiri Pribadhi (Individhu)

Nilai luhur kang gegayutan karo dhiri pribadhi (individu) minangka babagan kang ngajarake nilai-nilai moral amrih manungsa bisa nduweni tanggung jawab marang awake dhewe lan marang apa kang wis ditindakake. Nilai-nilai luhur kang gegayutan karo dhiri pribadhi, ing antarane yaiku sabar lan manut.

2.4.1.1 Sabar

Sabar yaiku sipat ngendhalekake emosi saka tumindak ala (Syam, 2010:19). Saben manungsa kudu nduweni rasa sabar amrih bisa ngendhalekake emosi dhiri. Sabar mujudake benteng kang kuwat kanggo ngadhepi sakabehing pacoban kang ana. Manungsa kang nduweni rasa sabar ora bakal sambat utawa putus asa marang sakabehing pacoban kang ditrima. Salaras karo akibat utawa sisi negatif saka pangetrapan patriarkhi kang kagambar sajroning cerbung RNB, sipat sabar dituduhake lumantar paraga Anisah minangka paraga utama. Paraga Anisah tansah sabar anggone ngadhepi saben tumindak utawa pocapane bojone, Purnomo, kang saben dina tansah nggawe lara ati. Tumindake Purnomo tansah sawenang-wenang marang Anisah, pocapane uga kasar lan ora nate ngajeni marang Anisah, nanging Anisah tetep sabar anggone ngadhepi tumindake bojone kang kasar lan sawenang-wenang marang dheweke.

2.4.1.2 Manut

Manut yaiku nurut, ora nolak, lan ora nglawan marang sakabehing prentah (Prawiroatmodjo, 1994:336). Sipat manut miturut masyarakat Jawa mujudake salah sawijine sipat-sipat utama kang diduweni dening wong wadon, amarga wong wadon kang nduweni sipat utama yaiku wong wadon kang tansah manut marang prentahe wong lanang. Sipat manut sajroning cerbung RNB dituduhake lumantar paraga Anisah. Sipat manut kang dituduhake dening paraga Anisah digambarake lumantar sipate Anisah kang tansah manut marang prentahe bapake uga prentahe bojone.

2.4.2 Nilai Luhur kang Gegayutan karo Manungsa Liyane

Nilai luhur kang gegayutan karo manungsa liyane minangka babagan kang ngajarake tumindak becik sajroning urip bebrayan. Nilai-nilai luhur kang gegayutan karo manungsa liyane, ing antarane yaiku ngajeni marang bojo lan manut marang bapak.

2.4.2.1 Ngajeni marang Bojo

Ngajeni yaiku sikap ngurmati marang wong liya (Prawiroatmodjo, 1994:415). Sikap ngajeni sajroning cerbung RNB dituduhake lumantar paraga Anisah. Anisah minangka wong wadon, tansah ngajeni marang bojo, senjata bojone kasebut ora nate ngajeni marang dheweke. Anisah tansah nuduhake sikap kang ngajeni, sopan, lan lemah-lembut minangka wujud sembah pangabektine marang bojone.

2.4.2.2 Manut marang Bapak

Manut yaiku nurut, ora nolak, lan ora nglawan marang sakabehing prentah (Prawiroatmodjo, 1994:336). Sipat manut sajroning cerbung RNB, mligine manut marang bapak dituduhake dening paraga Anisah lumantar jejodhoan antarane dheweke lan Purnomo kang ditindakake dening bapake, Kasan Sunar. Jejodhoan antarane Anisah lan Purnomo sejatine ora linandhesan rasa tresna, amarga Purnomo iku bojo pilihane bapake, dudu pilihane Anisah dhewe. Anisah mung bisa manut marang prentahe bapake senjata ora salaras karo apa kang dikarepake, amarga pamikire Anisah, manut marang bapak minangka wujud sembah pangabektine anak marang wong tuwa. Saliyane iku, yen manut karo wong tuwa, ora bakal kena walat lan uripe uga bakal kepenak.

2.4.3 Nilai Luhur kang Gegayutan karo Gusti kang Maha Asih

Nilai luhur kang gegayutan karo Gusti kang Maha Asih minangka babagan kang ora bisa dipaksakake, amarga saben manungsa nduweni kapercayan lan keyakinan dhewe-dhewe. Nilai-nilai luhur kang gegayutan karo Gusti kang Maha Asih, ing antarane yaiku dedonga lan pasrah.

2.4.3.1 Dedonga

Dedonga yaiku nyeyuwun kanthi ikhlas amrih oleh pangapura lan rahmat saka Gusti Allah (Mawsuah, 2009:83). Dedonga mujudake salah sawijining ibadah kang asipat sunah, nanging uga diprentahake dening Gusti Allah, amarga dedonga minangka wujud sikap andhap asore sawijining hamba marang Gustine. Dedonga sajroning cerbung RNB dituduhake lumantar paraga Anisah. Anisah tansah dedonga marang Gusti Allah amrih dheweke tansah diparingi sabar anggone ngadhepi tumindake bojone kang tansaya kasar lan sawenang-wenang marang dheweke. Saliyane iku, Anisah uga dedonga marang Gusti Allah amrih Purnomo bisa sadhar lan ora nglakoni maneh tumindak ala kasebut.

2.4.3.2 Pasrah

Pasrah yaiku sumarah utawa percaya lan sadhar marang takdir (Suseno, 2003:135). Sadurunge pasrah, manungsa kudu upaya luwih dhisik amrih apa kang dikarepake bisa kasil. Sikap pasrah sajroning cerbung RNB dituduhake lumantar paraga Anisah kang tansah pasrah anggone ngadhepi pacoban kang ditrima. Pacoban kang ditrima Anisah ora mung ngenani tumindake bojone kang kasar lan sawenang-wenang marang dheweke, nanging Anisah uga kudu nrima kasunyatan yen bojone uga wis tumindak sedheng karo wong wadon liya. Ing pungkasane crita uga diandharake manawa Purnomo digawa menyang kantor polisi amarga sasuwene iki saliyane mbukak usaha konter HP, Purnomo pranyata dadi pengedar sabu-sabu ing Blitar. Sajroning ngadhepi pacoban kang terus tumeka kaya mangkono, Anisah tetep sabar lan masrahake sakabehaning marang Gusti Allah, amarga manungsa mung bisa upaya, dene Gusti Allah kang nemtokake.

3. Dudutan

Cerbung RNB nduweni tema sosial ngenani patriarkhi, amarga dominasi wong lanang marang wong wadon kang dituduhake lumantar carane wong lanang kanggo nguwasani wong wadon kanthi sawernaning cara kagambar kanthi cetha sajroning cerbung kasebut. Wujud utawa tumindak kang nuduhake gegambarane patriarkhi sajroning cerbung RNB, ing antarane yaiku jejodhoan, pagaweyan tumrap wong wadon, gumantung marang wong lanang, lan tumindake wong lanang kang sawenang-wenang. Cerbung kasebut nggambarake akibat utawa sisi negatif saka pangetrapan patriarkhi. Sajroning cerbung dicritakake manawa Purnomo minangka kepala kulawarga ora nduweni tanggung jawab sarta wis tumindak sawenang-wenang marang bojone amarga dheweke rumangsa paling kuwasa sajroning kulawargane.

Bab jejodhoan nggambarake manawa wong wadon tansah manut marang prentahe wong tuwan, mligine bapak, amarga manut marang bapak minangka wujud sembah pangabektine anak marang wong tuwa. Pagaweyan tumrap wong wadon nggambarake manawa wong wadon kudu manut marang prentahe bojone, kalebu prentah ora oleh nyambut gawe sawise rabi. Gumantung marang wong lanang nggambarake uripe wong wadon kang tansah gumantung marang wong lanang awit wadon bisane mung nganthung kayane wong lanang, kahanan kang kaya mangkono bisa nyebabake wong lanang tumindak sawenang-wenang marang wong wadon.

Andharan kang wis dijlentrehake ing ndhuwur uga salaras karo pamawase Sunarko Budiman lan pamawase masyarakat ngenani patriarkhi. Kalungguhane wong lanang pancen luwih dhuwur tinimbang wong wadon, awit wong lanang iku minangka pemimpin utawa kepala sajroning kulawarga. Senajan kalungguhane paling dhuwur sajroning kulawarga, wong lanang ora oleh tumindak sawenang-wenang marang wong wadon. Semono uga wong wadon, wong wadon sajroning bale wisma yen miturut paugeran kudune pancen tansah manut marang wong lanang, nanging ora sakabehing prentah lan kekarepane wong lanang kudu dituruti. Wong wadon nduweni hak kanggo protes marang bojone, nanging protease iku mau ditindakake kanthi cara alus lan tetep ngajeni bojone.

KAPUSTAKAN

- Arif, Kholiq. 2008. *Khotbah Jum'at: Meningkatkan Sumber Daya Manusia*. Yogyakarta: PT LKIS Pelangi Aksara.
- Aminuddin. 1990. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru Algesindo.
- Arikunto, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian*. Jakarta: PT. Rineka Cipta.
- Budiman, Sunarko. 2011. "Rembulan Ndhuwur Blumbang". *Jaya Baya*, edisi Minggu IV Oktober 2011-Minggu II Mei 2012, hal.22-23.
- Chodjim, Achmad. 2009. *An-Nas: Segarkan Jiwa dengan Surah Manusia*. Surabaya: Serambi.
- Darni. 2012. *Kekerasan terhadap Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern: Kajian New Historicism*. Surabaya: Pusat Studi Wanita Lembaga Penelitian Unesa.
- Djannah, Fathul. 2002. *Kekerasan terhadap Istri*. Yogyakarta: PT LKIS Pelangi Aksara.
- Endraswara, Suwardi. 2006. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Media Press.
- Fananie, Zainuddin. 2002. *Telaah Sastra*. Surakarta. Muhammadiyah University Press.
- Faruk. 1999. *Pengantar Sosiologi Sastra: dari Strukturalisme Genetik sampai Post-Modernisme*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Furqon. 2011. Teori Struktural Genetik dalam Penelitian Sastra. *Jurnal Sosbud* (Online).(<http://humaniora.kompasiana.com/sosbud/2011/06/20/3/374543/Teori-Struktural-Genetik-dalam-Penelitian-Sastra.html>, diakses 21 Maret 2013).
- Gufron. 2012. Teori Strukturalisme Genetik. *Jurnal Pengkajian Bahasa dan Sastra*, (Online). (pusat-bahasa-al-azhar.wordpress.com/pesona-puisi/strukturalisme-genetik.html, diakses 21 Maret 2013).
- Guntur. 2012. *Pengertian dan Sejarah Teori Strukturalisme*, (Online). (<http://pendekatan-ekspresif.blogspot.com/2012/04/sejarah-penelitian-sastra.html>, diakses 21 Maret 2013).
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kusastra Jawa Modern*. Jakarta: Gramedia.
- Ismail, Nurjannah. 2003. *Perempuan dalam Pasungan: Bias Laki-Laki dalam Penafsiran*. Yogyakarta: PT LKIS Pelangi Aksara.
- Kristiyanto, Eddy. 2005. *Sinar Sabda Dalam Prisma: Hermeneutika Kontekstual*. Yogyakarta: Kanisius.
- Kusnadi, dkk. 2006. *Perempuan Pesisir*. Yogyakarta: PT LKIS Pelangi Aksara.
- Mawsoh. 2009. *Ensiklopedia untuk Anak-Anak Muslim*. Jakarta: Grasindo.
- Najid, Moh. 2003. *Mengenal Apresiasi Prosa Fiksi*. Surabaya: Unesa University Press.
- Nawal, Al-Sa'dawi dan Izzat, Hibah Rauf. 2002. *Perempuan, Agama, dan Moralitas: Antara Nalar Feminis dan Islam Revivalis*. Jakarta: Erlangga.

- Nurgiyantoro, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Nurhayati, Deni. 2012. *Diary Pengantin Baru*. Bandung: PT Mizan Republika.
- Prawiroatmodjo, S. 1994. *Bausastra Jawa-Indonesia*. Jakarta: CV Haji Masagung.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Penelitian Sastra: Teori, Metode, dan Teknik*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Ronosulistyo, Hanny, dkk. 2006. *Dialog Keluarga Menuju Surga*. Jakarta: Grasindo.
- Sardjono, Maria A. 2002. *Melati di Musim Kemarau*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- Setiawan, Muhammad Nur Kholis, dkk. 2010. *Meniti Kalam Kerukunan: Beberapa Istilah Kunci dalam Islam*. Jakarta: BPK Gunung Mulia.
- Siswanto, Wahyudi. 2008. *Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Grasindo.
- Sudjiman, Panuji. 1984. *Kamus Istilah Sastra*. Jakarta: PT. Gramedia.
- Sugiyono. 2009. *Metode Penelitian Kuantitatif Kualitatif dan R&D*. Bandung: Alfabeta.
- Sunarto. 2001. *Metodologi Penelitian Ilmu-Ilmu Sosial dan Pendidikan*. Surabaya: Unesa University Press.
- Surakhmad, Winarno. 1985. *Pengantar Penelitian Ilmiah: Dasar, Metode, dan Teknik*. Bandung: Tarsito.
- Suseno, Franz Magnis. 1984. *Etika Jawa*. Jakarta: PT.Gramedia Pustaka Tama
- Suwondo, Tirta. 2006. *Pengarang Sastra Jawa Modern*. Yogyakarta: Adi Wacana.
- Syam, Yunus Hanis. 2010. *Sabar dan Syukur: Bikin Hidup Lebih Bahagia*. Yogyakarta: Mutiara Media.
- Tari. 2012. Aku Korban Perjudohan Keluarga. *Jurnal Tionghoa News*, (Online). (<http://story-of-woman-news.blogspot.com/2012/10/aku-korban-perjudohan-keluarga.html>), diakses tanggal 15 April 2013).
- Teeuw, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra: Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Dunia Pustaka Jaya.
- Widati, Sri. 2001. *Kerangka Teoritis Identifikasi Variabel dan Hipotesis dalam Penelitian Sastra*. Yogyakarta: PT. Hanudita Graha Widya.
- Yentriyani, Andy. 2004. *Politik Perdagangan Perempuan*. Yogyakarta: Galang Press Group.